

Arthurian Literature in the Middle Ages. A Collaborative History edited by ROGER SHERMAN LOOMIS. Oxford, At the Clarendon Press, 1959. 574 pàgs.

Des que J. D. Bruce publicà, el 1923, *The Evolution of Arthurian Romance from the Beginnings to 1300*, reimpresa fa pocs anys, no s'havia fet cap altre intent d'exposició global d'allò que correntment se'n diu la Matèria de Bretanya. Les aportacions fetes des d'aleshores i els nombrosos punts de controvèrsia, tothora discutits i alguns, per ara, lluny d'ésser solucionats, feien desitjable la publicació d'una obra de conjunt com la que ha dirigit el professor Loomis. Ara, però, aquesta gran síntesi, més gran per l'amplitud de la matèria tractada que no pas per la seva extensió, no ha estat obra d'un sol autor, sinó d'un nombrós grup en el qual figuren remarcables especialistes dels estudis arturians en aquest moment.

L'obra, precedida d'un pròleg, signat per R. Sh. Loomis, i seguida d'un epíleg, es compon de quaranta-un capítols que signen K. H. Jackson, A. O. H. Jarman, I. Ll. Foster, R. Bromwich, R. Sh. Loomis, J. J. Parry i R. A. Caldwell, Ch. Foulon, E. Hoepffner, H. Newstead, F. Whitehead, J. Frappier, A. W. Thompson, O. Springer, P. Le Gentil, W. A. Nitze, A. Micha, F. Bogdanow, E. Vinaver, C. E. Pickford, R. Lejeune, P. Remy, M. R. Lida de Malkiel, A. Viscardi, H. Sparnaay, Ph. M. Mitchell, R. W. Ackerman, J. L. N. O'Loughlin i L. H. Loomis.

No sóc competent per a poder judicar, i menys discutir, moltes opinions dels autors esmentats. Em fixaré només en alguns dels temes tractats en aquest llibre. Els primers capítols són consagrats als textos en gal·lès i en irlandès. Als qui s'estranyin de l'extensió que els és dedicada, l'eminent editor replica que mai no s'havia fet en anglès una exposició tan completa i autoritzada com aquesta, que ell considera fonamental.

Un dels problemes més debatuts és el de l'origen celta d'aquesta vasta literatura, en particular d'alguns dels seus temes, problema que, més que deute literari envers textos escrits en gal·lès i en irlandès, que sens dubte és molt petit, ho és principalment envers antigues tradicions, que encara subsisteixen en el folklore. Sobre aquest punt, que no deixa de tenir un cert interès per als romanistes, els parers són molt dividits. Loomis, un dels erudits més convençuts de la tesi celtista, ha reconegut amb imparcialitat exemplar que els partidaris d'aquesta tesi han estat sovint censurats amb justícia per haver fundat llurs hipòtesis sobre vagues analogies.¹ Hom podria considerar molt important el substrat celta, si podia demostrar una ampla base d'aquest origen a aquella part de la *Historia regum Britanniae* de Geofrey de Monmouth, que va inspirar episodis importants del cicle Lancelot-Graal; però ací ens trobem davant un cas de pseudo-història, que segurament deu molt poc a la tradició popular. De fet el fons celta identificable queda reduït a un cert nombre de noms i a alguns tòpics repetidament utilitzats en aquesta mena d'obres: visites a l'estatge de les fades, que s'identifica amb l'altre món; la creença dels bretons en el retorn del rei Artur després de mort; alguns noms i situacions de la llegenda de Tristany, i altres coses de detall. Alguna d'aquestes tradicions és esmentada ja per escriptors llatins i en

1. Veg. LOOMIS, *Objections to the Celtic Hypothesis*, *BBSIA*, IX (1957), 131-132. Posteriorment Loomis ha ampliat els seus punts de vista en l'article *Objections to the Celtic origin of the Matière de Bretagne*, *R*, LXXIX (1958), 47-77.

llengua vulgar del segle XII, i la seva propagació és per ells atribuïda als *fabulatores* bretons. Com sigui que la veracitat d'aquest testimoniatge no pot ésser posada en dubte, sembla, doncs, un fet innegable l'existència d'aquests recitadors que difonien llurs faules arreu on hi havia francesos, o a corts on era conegut el francès, «des del Firth of Forth fins al Jordà», com diu R. Sh. Loomis amb frase molt gràfica.² Val la pena de llegir atentament el capítol 6 d'aquest llibre, consagrat a la propagació oral de la llegenda arturiana, obra de Loomis, que és una excellent exposició d'aquesta qüestió, tant per la informació que conté com per la seva objectivitat. Sense aquesta propagació oral resultarien inexplicables fets com la representació escultòrica d'un episodi de la llegenda arturiana a l'arquivolta d'un portal de la Catedral de Mòdena, que amb sòlids arguments podem datar entre el 1120 i el 1140.³ Potser també hauria calgut aduir entre els possibles testimoniatsges a favor d'una tradició oral, els esments molt primerencs de personatges del cicle artúric fets per trobadors, dels quals s'ocupa Rita Lejeune en el cap. 29.

El capítol 21, sobre els orígens de la llegenda del Graal, és obra de Loomis, autor d'importants estudis sobre aquesta matèria i decidit defensor de la tesi celtista. Ens hauria agradat, però, que aquesta obscura i apassionant qüestió no hagués estat tractada d'una manera tan unilateral. Obres com *ALMA* guanyen en valor informatiu si es fan ressò de les diverses teories, baldament llurs autors no hi estiguin d'acord. Crec que hauria calgut dedicar més atenció a la tesi que Mario Roques defensa en *Le Graal de Chrétien et la demoiselle au Graal*,⁴ que Loomis cita una sola vegada, en nota,⁵ per refutar la definició que dona Roques del mot *graal*. Bé que hom no hi estigui d'acord, no podem negar l'interès de les comparacions iconogràfiques que fa Roques d'obres d'art contemporànies de Chrétien amb *Li Contes del Graal*, comparacions que posteriorment han estat ampliades per Riquer sobre la base de les pintures murals catalanes. Tampoc no poden ésser passades per alt les analogies assenyalades entre *Li Contes del Graal* i algunes pràctiques judaïques, bé que en els estudis de U. T. Holmes Jr. i de la seva deixeblla Amèlia Klenke, defensors d'aquesta tesi, hom hagi comès errors històrics i, sobretot en les obres de la darrera, hi hagi una dosi considerable de fantasia i d'ingenuïtat. Però la teoria existeix, i últimament ha estat exposada amb punts de vista originals per Martí de Riquer.⁶ Loomis troba l'antecedent del Rei tolit del Graal en el rei Brân, fill de Llŷr, ferit també per una llança. La seva ferida, com en el *Conte de Chrétien*, ocasionà la devastació del país. Com a antecedent del Graal, que conté una hòstia i nodreix només amb la seva presència l'ancià pare del Rei tolit, Loomis assenyalava els corns d'abundància irlandesos que amb llur sola presència proporcionaven tota mena d'aliments. Aquestes llegendes irlandeses per mediació dels gallesos passaren als bretons, els quals les difongueren per França i per conducte d'ells pogueren arribar a Chrétien.

2. *ALMA*, pàg. 60.

3. Darrerament aquesta datació ha estat fonamentada per J. Stiennon amb sòlids arguments paleogràfics, en *BBSIA*, XV (1963), 134-135.

4. *R*, LXXXVI (1955), 1-27.

5. Pàg. 276, n. 2.

6. J. Frappier ha començat la publicació d'una sèrie d'articles amb el títol *Le Conte du Graal est-il une allégorie judéo-chrétienne?*, *RPh*, XVI (1962), 179-213, refutant aquesta teoria. Val la pena també de llegir el seu comentari a la interpretació de Mario Roques, en *Chrétien de Troyes*, pàgs. 193-97.

L'homonímia de *cors*, 'corn', i *cors*, 'cos', degué provocar la substitució de *corn* per *cos*, amb la qual cosa l'antic mite pagà adquirí el sentit eucarístic que tingué posteriorment. La darrera part d'aquesta teoria, que ens sembla bastant forçada, tracta evidentment de conciliar la contradicció que sembla haver-hi entre l'ambient pagà del castell on és guardat el Graal i el caràcter eucarístic d'aquesta relíquia. Però, ¿existiria aquesta contradicció si Chrétien hagués acabat el seu poema i ens n'hagués donat la clau?

Hem escollit un exemple dels més difícils com a mostra dels problemes que hom debat entorn de l'origen dels temes del cicle bretó. Però hi ha un altre fet igualment significatiu i literàriament d'una gran importància, que és l'obra de creació que aquests temes han inspirat als escriptors, com els autors dels poemes sobre Tristany, Chrétien de Troies, els autors d'algunes parts dels grans *romans* en prosa, particularment del cicle *Lancelot-Graal*, i tota l'elaboració cíclica que s'acompleix en un període breu de temps, que comprèn només unes dècades de la primera meitat del segle XIII. La problemàtica que aquesta matèria planteja és molt diferent de la dels orígens. Ara ens trobem en presència de textos literaris i, per consegüent, davant material existent que es presta a l'anàlisi. En presència d'aquesta intensa elaboració literària, el valor dels elements mítics o folklòrics que hom pugui trobar en els orígens queda molt disminuït i, gairebé m'atreviria a dir, minimitzat. ¿Quin fóra el valor dels elements dispersos que la tradició celta proporcionà a la llegenda de Tristany, si aquesta llegenda no hagués estat tractada per poetes com Bérout, Thomas o Gottfried von Strassburg? I el mateix podríem dir del *Graal*, si no haguessin existit Chrétien, Wolfram von Eschembach i la *Queste*, i de la fi del rei Artur i de la Taula Rodona, sense una obra de tanta magnitud tràgica com *La Mort le Roi Arthur*.

En general, els capítols dedicats a les obres conservades sobre la Matèria de Bretanya han estat redactats per especialistes, coneguts per altres obres anteriors sobre els mateixos temes o semblants. El capítol de Chrétien de Troies és obra de Jean Frappier, autor d'un excellent llibre sobre la vida i l'obra d'aquest poeta.⁷ La copiosa bibliografia sobre Chrétien ha estat condensada a la llum d'una visió personal del tema, plena de lucidesa. El mateix Frappier ha redactat el capítol dedicat al cicle *Lancelot-Graal* de la Vulgata. Li confereixen gran autoritat per a tractar d'aquest tema el seu notable *Etude sur la Mort le Roi Arthur* i l'article *La chevalerie chrétienne et le Graal*, treball fonamental per a la interpretació de la *Queste* i de l'esperit de la societat medieval, basat en l'Església i la Cavalleria. A la llum d'aquests estudis, condensats en el capítol de Frappier, s'aclareixen aspectes del cicle *Lancelot-Graal*, que a primera vista semblen contradictoris, com la glorificació de la cavalleria terrenal i la indiferència, si no indulgència, per als amors adulterins de Lancelot amb la reina, en el *Lancelot* propi, i la condemna d'aquella cavalleria i d'aquests amors en la *Queste*. La unitat donada als diversos components del cicle pel qui Frappier anomena l'Arquitecte explica, d'una banda, l'antinòmia *Lancelot-Queste*, posada en relleu en un llibre famós d'Albert Pauphilet,⁸ i de l'altra, la unitat externa del cicle, magistralment analitzada per Ferdinand Lot.⁹

7. *Chrétien de Troyes: L'homme et l'oeuvre* (Paris 1957).

8. *Etude sur la Queste du Saint Graal* (Paris 1921).

9. *Etude sur le Lancelot en prose* (Paris 1918).

El capítol dedicat al *Merlí* en prosa de la Vulgata és obra d'A. Micha, autor d'altres estudis sobre el tema de *Merlí*. Pierre Le Gentil ens ha fet una bona síntesi sobre Robert de Boron i el *Didot Perceval*. W. A. Nitze, gran autoritat en la matèria i illustre campió dels orígens cèltics, ha escrit el capítol sobre el *Perlesvaus*. Un dels temes que en els darrers anys ha estat més renovat és el de la *Suite Merlin*, que forma part del *Roman dou Graal*, atribuït al Pseudo-Robert de Boron. La descoberta d'un nou manuscrit d'aquesta *Suite*, per Eugène Vinaver, més ample que el Huth, publicat per G. Paris i J. Ulrich, l'edició i l'estudi de textos relacionats amb el *Roman dou Graal*, com les obres de Sir Thomas Malory, amb extens estudi i anotació per Eugène Vinaver, i les *Demandas* espanyola i portuguesa, han permès a Fanni Bogdanow de reconstruir el *Roman dou Graal*. L'existència d'aquest ara és un fet indiscutible, que invalida la teoria de Wechssler i d'altres sobre les diverses versions del cicle del Pseudo-Boron. Ens sembla prematur, però, de discutir alguns detalls de la reconstrucció feta per Bogdanow, abans de la publicació de la seva tesi sobre aquesta compilació. Bogdanow ha demostrat també la no existència del *Conte del Brait*, que ella suposa invenció d'un compilador espanyol. En la meua edició del *Baladro del sabio Merlin según el texto de la edición de Burgos de 1498*,¹⁰ publicada després d'*ALMA*, comento aquesta opinió de Bogdanow, que, al meu entendre, té un sol defecte: d'ésser excessivament categòrica.

El *Tristany* en prosa és estudiat per Eugène Vinaver, i molt justament és comparat per ell a un extens *roman à tiroirs*. Aquesta obra mediocre li ha suggerit algunes frases molt justes sobre les obres en prosa de la decadència d'aquest gènere.

Passem de llarg, per raó de brevetat, els capítols consagrats a obres menors, redactats per Cedrik E. Pickford i Alexandre Micha, i entrem a la darrera part de l'obra, dedicada a la difusió de la Matèria de Bretanya en les diverses llengües europees. Queden exclosos d'aquests darrers capítols els textos gallesos i irlandesos, dels quals hom ha parlat al principi del llibre, i algunes grans figures de la literatura alemanya, com Gottfried von Strassburg i Wolfram von Eschembach, a les obres dels quals ha estat dedicat un estudi especial. En aquestes notes només fem esment d'allò que té més relació amb les literatures hispàniques. Més amunt ens hem referit al capítol dedicat als trobadors, redactat per Rita Lejeune. La seva estadística de citacions de personatges del cicle artúric fetes pels trobadors i els *trouvères* és sumament eloqüent per la gran majoria de citacions a favor dels primers. Heus ací algunes xifres, la primera de les quals correspon als trobadors i la segona als *trouvères*: Artur, 24 i 5; Iseu, 22 i 7; Tristany, 37 i 21; Galvany, 15 i 2; Perceval, 7 i 0; Erec, 7 i 0; Enide, 3 i 0; etc. Tant com el nombre d'esments és colpidora llur data, car aquells són fets en obres de Marcabré, Cercamon, Bernat de Ventadorn, Rigaut de Berbezilh i Raimbaut d'Aurenga, d'entre 1135 i 1169, o sigui abans de la composició dels primers poemes de Chrétien. Aquestes dades, evidentment, fan pensar molt, i a la vista d'elles R. Lejeune es pregunta si els trobadors es feren eco d'una tradició oral o escrita, o si la Matèria de Bretanya fou cultivada a les corts meridionals, fos en llengua d'oc o en llengua d'oïl. La Sra. Lejeune s'absté de respondre aquestes preguntes, però no ens sembla cap temeritat de

10. 3 vols. Barcelona 1957-62.

dir que les citacions dels trobadors són un argument de pes a favor d'una tradició anterior als primers poetes francesos que han tractat de la Matèria de Bretanya.

P. Remy ha escrit el capítol sobre el *Jaufré* en provençal, la data del qual ha donat lloc a tantes discussions els darrers anys. Remy creu que aquesta obra ha estat influïda per les de Chrétien, i per aquest motiu no creu possible de datar-la abans de 1182, i identifica el rei aragonès que, segons la dedicatòria, vencé en la seva primera batalla «cel per que Deu es descrezuts», amb Pere *el Catòlic*. Segons Remy, l'esmentada frase deu aplicar-se als albigesos i no als musulmans, i Pere lluità amb els albigesos i jurà de destruir-los quan fou coronat el 1204.

M. R. Lida de Malkiel és autora del capítol de la Matèria de Bretanya a la Península Ibèrica. M. R. Lida dóna notícia de referències a aquesta literatura, dels textos arturians conservats i de la influència que aquests han exercit. Sobre les dues primeres coses M. R. Lida recull dades i opinions amb lloable objectivitat. Unes petites remarques se'ns acuden a propòsit dels textos. Quan aquest capítol fou escrit, encara no havia estat publicat de nou el *Baladro* de Burgos, de 1498. Per tant, el que el 1925 jo havia dit sobre la identitat de contingut d'aquest text amb el que va unit a la *Demanda* de Sevilla, ara és certesa. I és més: ara també podem afirmar que els dos *Baladros* no solament tenen igual contingut, sinó que àdhuc reproduïxen una mateixa i única traducció espanyola, amb idèntiques interpolacions. També ara que coneixem complet el *Baladro* de Burgos podem veure que els capítols més alterats pel seu editor foren els primers. Després aquest text segueix igual que l'unit a la *Demanda*, bé que amb importants variants. Davant això no podem parlar de superioritat d'estil del *Baladro* de Burgos sobre altres textos arturians espanyols.

La Sra. Lida no sembla declarar-se obertament per cap de les opinions que fins ara s'han manifestat sobre quina de les dues versions de la *Demanda*, l'espanyola o la portuguesa, ha estat la primera, qüestió que, al nostre entendre, caldria estudiar de nou; però, el fet de situar el primer traductor Joan Vivas en un ambient lleonès que vers 1250 va desenrotllar una «short-lived literary activity», sembla portar implícita l'acceptació de la prioritat de la versió espanyola. L'expressió «similarity (not identity) of content between the two *Demandas*» no em sembla prou exacta. En la *Demanda* espanyola que conservem hi ha supressions no fetes a la portuguesa, però el que s'ha conservat en tots dos textos remunta a un mateix original. Crec que aquest fet resta fora de tot dubte.

També crec que cal fer algunes remarques sobre els textos del *Tristany* a Espanya. El manuscrit gallec de vers 1350, donat a conèixer per Serrano Sanz,¹¹ no conté un fragment de *Lancelot*, com cregué Serrano i repeteix M. R. Lida, sinó un fragment del *Tristany* que ha estat editat després de la publicació d'*ALMA*, per J. L. Pensado Tomé.¹² El 1929 vaig donar a la *RFE* la meua opinió sobre la relació dels diversos textos espanyols del *Tristany* amb els italians, de la qual es fa ressò M. R. Lida. A causa de la brevetat, però, amb què ella tracta de la qüestió, la meua opinió és reproduïda sense els matisos i les salvetats que jo hi vaig fer aleshores. En la meua recensió de l'edició

11. *BRAE*, XV (1928), 307-314.

12. Fragmento de un «*Livro de Tristan*» galaico-portugués (Santiago de Compostela 1962; «Cuadernos de Estudios gallegos», Anejo XIV).

del *Tristany* espanyol del Vaticà, feta per Northup, faig objeccions al mètode que aquest emprà per a demostrar que els textos espanyols depenien dels italians. D'altra banda, assenyalo la identitat d'una de les versions del *Tristany* castellà, la publicada per Bonilla, amb els fragments catalans publicats per Duran i Sanpere.¹³ En vista d'aquests fets jo deia que si els textos espanyols del *Tristany* es relacionaven amb els italians, la relació del *Tristany* del Vaticà podia ésser directa, mentre que la del publicat per Bonilla probablement havia tingut lloc a través del text català. Quan vaig fer la recensió de l'edició de Northup, no em fou possible, però, de veure els textos italians. Ara els he vistos, i penso que els fragments espanyols que he comparat amb aquells no en són traducció, bé que el *Tristany* publicat per Bonilla tingui passatges que coincideixen quasi literalment amb el *Tristanno Riccardiano*. També crec que cal emprendre una altra vegada l'estudi de la relació de tots aquests textos, amb millor mètode que el practicat per Northup. La manca d'una edició moderna del *Tristany* en prosa francès és encara un seriós obstacle per a dur a terme aquest estudi. Haig d'afegir, així mateix, que el suposat *Tristany* català d'Andorra, que no vaig poder veure en un viatge que vaig fer en aquesta República vers 1930, després ha estat venut i avui no se sap on es troba, i que el Sr. Duran i Sanpere ha descobert a l'Arxiu de Cervera nous fragments del *Tristany* català, pertanyents al mateix manuscrit que els altres fragments coneguts fins ara. El Sr. Duran pensa de publicar aviat els fragments nous que ha descobert.

M. L. Lida s'ocupa també de la irradiació i la influència de les obres del cicle bretó a Espanya. Les sis pàgines que dedica a aquesta matèria són admirables per la riquesa de contingut i d'originalitat, i una vegada més hi palesa els seus vastos coneixements i una excepcional penetració crítica, que tan dolorosa han fet la seva prematura pèrdua.

A causa de la brevetat fem cas omís dels capítols consagrats a la Matèria de Bretanya en altres literatures. Cal, però, fer esment del capítol d'Eugène Vinaver dedicat a Thomas Malory, no solament per la importància d'aquest escriptor anglès, sinó també per l'interès que la seva obra té per a l'estudi del *Roman dou Graal*, model immediat dels textos espanyols i portuguesos d'aquest cicle.

El darrer capítol, per R. Sh. Loomis, tracta de la influència arturiana en jocs i espectacles. El tema, bé que limitat a l'Edat mitjana, té interès, car permet de veure la penetració de la literatura arturiana en la societat medieval i la seva influència en els costums. La matèria, però, és molt vasta, i fóra absurd de voler que l'autor fos complet. Aquest ho reconeix també així, i per això els fets que ell cita tenen principalment valor com a exemple. L'lur nombre podria fàcilment multiplicar-se. De les literatures ibèriques tan sols esmenta els fets recollits en la *Crònica* de Muntaner. Però aquestes literatures poden fornir abundós material, car també a la Península Ibèrica abundaven els cavallers d'aventura, precursors de Don Quixot, alguns tan remarcables com Suero de Quiñones, el defensor del cèlebre *Paso honroso* al pont de l'Orbigo, prop de León.

Les darreres paraules del llibre, no signades, però obra de l'editor, són exemple de modèstia i saviesa. La tasca — vénen a dir — no queda acabada amb aquest llibre; hom discutirà alguna de les seves opinions, i fets nous

13. *Un fragment de Tristany de Leonís en català*, «Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana», IX (1917), 284-316.

en faran envellir les pàgines. Pel nostre compte podem dir que *ALMA* representa un progrés sobre l'obra de Bruce, quant a resultats. Però hi ha encara molta tasca per fer. De molts textos calen noves edicions, i és possible que quan les tindrem, algunes qüestions es veuran més clares o s'orientaran vers millors solucions que les actuals. El Prof. Loomis parla en el pròleg de les nombroses contradiccions que hi ha en aquesta literatura. Això és cert. Però aquestes contradiccions s'explicaran millor podent-se refer processos d'elaboració literària. No hi ha cap dubte que l'estudi dels manuscrits existents i de la transmissió d'aquestes obres pot aclarir molts punts. Si sóc quelcom escèptic sobre la possibilitat d'avançar gaire en matèria d'origens, car és poc probable que es descobreixin nous fets, sóc molt més optimista pels resultats que pugui portar-nos el millor estudi dels textos existents, mitjançant edicions que hagin pres en consideració tota la complicada tradició manuscrita i l'abundosa quantitat de modificacions i interpolacions que han sofert aquestes obres.

Pere BOHIGAS

JOSÉ SIMÓN DÍAZ: *Bibliografía de la literatura hispánica*. Madrid, Instituto Miguel de Cervantes (CSIC). Vols. I (1950, 2.ª ed. 1960), II (1951), III (1953), IV (1955), V (1958), VI (1961). xxxvi + 750 pàgs., xii + 390 pàgs., xiv + 1272 pàgs., x + 318 pàgs., 802 pàgs., xvi + 940 pàgs.

L'aparició d'una *Bibliografía* sempre és un fet a remarcar, i més si es refereix a un camp tan poc estudiat com l'hispanic; per això és digna d'elogis la decisió de l'Instituto Miguel de Cervantes del CSIC i del cap de la seva Secció de Literatura, Prof. Joaquín de Entrambasaguas, d'encomanar al Dr. José Simón Díaz, especialista en bibliografia, la redacció d'una obra exhaustiva, que havia d'incloure tot el que ha estat publicat sobre literatura castellana — espanyola i hispano-americana —, catalana, gallega i basca (de bell antuvi ja advertim la falta de la literatura portuguesa, tan hispànica com les altres). La preparació de l'obra comença el 1948, i des del 1950 al 1961 han aparegut sis volums (el primer dels quals comentem ja en segona edició, corregida i augmentada).

El pla de l'obra és força ambiciós. Comprèn les cinc parts següents: I. Fonts generals: a) obres històrico-crítiques de conjunt, b) repertoris bibliogràfics. II. Literatura castellana: a) Edat mitjana, b) Segles d'Or, c) Segle XVIII, d) Segle XIX, e) Segle XX. III. Literatura catalana. IV. Literatura gallega. V. Literatura basca. D'aquest projecte immens hi ha fins ara publicada la primera part, i hom es troba al començament de la segona. El primer volum, que conté un pròleg excessivament encomiàstic del professor Entrambasaguas (pàgs. XI-XXI) i una introducció *galeata* del Sr. Simón Díaz (pàgs. XXIII-XXXV), és dividit en quatre parts, corresponents a les quatre literatures estudiades, de totes les quals hom cita les històries de la literatura, les col·leccions de textos, les antologies, les monografies i les relacions amb d'altres literatures; els capítols són subdividits, excessivament potser, i hi és donada, al costat de la cèdula bibliogràfica, una relació de les recensions conegudes pel collector; al final hi ha uns índexs onomàstic, de biblioteques citades i general.